

Dialogul dintre epoci și similitudinile istoriei: de la „Cetatea lui Dumnezeu” la „Noua cetate a lui Dumnezeu”

„Ceea ce s-a petrecut reprezintă un avertisment. A uita este o culpa. Trebuie neîncetat să ne amintim de cele ce s-au întâmplat. Ele au fost posibile și rămân încă oricând posibile. Numai prin cunoaștere le putem împiedica să revină.”

Karl Jaspers

Un logician român cu sclipiri de geniu (l-am numi pe Athanase Joja), într-un studiu remarcabil asupra gândirii lui A. D. Xenopol, îl invocă pe I. H. Marrou, reputat istoric francez, dar și istoriolog al fenomenelor istorice, care, formulând un fel de „imperativ etic” ce trebuia însușit și respectat de către cercetător, trimitea la o „maximă platoniciană”, pentru afirmarea valorilor autentice și pentru a se distinge adevărul de fals: „Parodiind maxima platoniciană” – scria distinsul gânditor francez – „înscriem pe frontonul Propileelor noastre: Nimeni să nu intre aici dacă nu e filosof –, dacă n-a reflectat mai întâi asupra istoriei și asupra condiției istoricului; sănătatea unei discipline – (comenta apoi Ath. Joja) – cere din partea savantului o anumită preocupare metodologică, grija de a căpăta conștiință de propriul său comportament, un anumit efort de reflexie asupra

problemelor care sunt de competența „teoriei cunoașterii implicate de acestea”.¹ Procesul cognitiv – potrivit celor menționate – implică o anume „introspecție” – dacă se poate spune așa – prin intermediul căreia interiorizăm evenimentele și le înțelegem valoarea, prin trăirea lor rațională și poate chiar afectivă. Cunoscutul „verstehen” al lui Dilthey, ca și „reflexul rațiunii universale a lucrurilor”² generează „categorii și concepte”, dar și atitudini. Fiindcă istoria nu e numai realitate obiectivă și nici numai un cadru închis și delimitat în care se produc procese, fenomene și evenimente, ci este și un spațiu al afecțiunilor, în care apare acel interesant *ordre de coeur* sau *logique du coeur* de care vorbea Pascal și care nu numai însoțesc „intelectul” și nici numai îl „stimulează”, dar – de multe ori – îl și „completează și-i dau un gir”. Théodule Ribot scria o carte, intitulată *Logica sentimentelor*³, și unde, referindu-se la „viața afectivă și la cele trei moduri ale ei de a acționa”⁴, preciza că cele două componente ale reflectării se constituie în structuri unitare, iar latura afectivă are un rol activ „ca factor al acelui complex numit volițiune” – nota psiho-

---

¹ Athanase Joja, „Contribuția lui Xenopol la teoria raționalismului istoric”, în *Studii de logică*, vol. IV, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, p. 281.

² Expresia aparține lui Ath. Joja, *op.cit.*, p. 281.

³ Théodule Ribot, *Logica sentimentelor*, București, Ed. I.R.I., 1996.

⁴ „Viața afectivă” – termen sub care înglobez instinctele, dorințele, aversunile; stările mai complexe care desemnate sub numele de emoții, cum sunt frica, mania etc.; pasiunile, adică emoțiile stabile și intense – poate acționa în trei moduri principale:

–Sub formă fiziologică, direct, care o exprimă prin schimbările exterioare și interioare ale corpului: expresia emoțiilor;

–Ca factor al acelui complex numit volițiune;

–Ca factor care suscită, grupează și înlănțuie serii mai mult sau mai puțin lungi de reprezentări, simple sau complexe, concrete sau abstracte. Această a treia formă rezumă, după părerea mea, cel puțin pentru majoritatea cazurilor, ceea ce psihologia facultăților semnala sub denumirea vagă de „influență a sensibilității asupra inteligenței”. (*op.cit.*, p. 52)

logul francez – „în care stările afective se amestecă cu stări intelectuale, percepții sau reprezentări, formând cu acestea un tot unde ele sunt elementul activ, adică acela care pune în mișcare sau oprește”.⁵

Formațiunile istoriei sunt structuri bivalente – dacă se poate spune așa – cuprinzând fapte materiale, care s-au produs în decursul timpului și s-au manifestat printr-o serie de atribute diverse. Totodată însă, cuprind și o tablă de valori, care se impune să fie „deslușită” și „înțeleasă” – pentru a trage învățămintele de rigoare și a „cunoaște istoria”, spre a nu o mai repeta. Fiindcă e un truism a spune că faptele nu au aceeași „prestație” socială și – în consecință – nu produc efecte identice.

Unele dintre ele deschid orizonturi de progrese și dezvoltare, orientând devenirea pe trenduri de creștere și de creativitate, în timp ce altele generează „prăbușiri” și stări „precare”, direcționând lumea spre „apocalips” și disoluție. Dar, oricare ar fi calitatea unui fenomen istoric și oricare ar fi rolul avut la mișcarea „vremilor”, a-l explica înseamnă a-l evalua, adică a-l așeza într-un rang de „importantă” și de „semnificație”. „Binele și răul” trebuie așezate fiecare acolo unde îi este locul, fără a-l substitui pe unul cu celălalt și fără a le converti prin – ceea ce Hegel numea – „șiretenia rațiunii”. În același timp însă, nu este îngăduită nici vreo omisiune „strategică”, dar nici vreo adăugire de elemente, care să ducă la deformarea realității sau să întemeieze o teză falsă. Ch. Sigwart, în tratatul său de logică, vorbind de „un sentiment intern al evidenței” și distingând între „știință și opinia accidentală”, vorbea de un „postulat” al credinței, prin care se delimitează „gândirea obiectiv-necesară” de gândirea non-necesară. „Posibilitatea de a stabili criteriile progresului, necesar și universal valabil în gândire” – nota logicianul german – „se bazează pe capacitatea de a deosebi gândirea obiectiv-necesară de gândirea non-necesară. Iar această capacitate se manifestă în conștiința nemijlocită a

---

⁵ *Ibidem.*

existenței, care întovărășește gândirea necesară. Experiența acestei conștiințe și a credinței în certitudinea sa *este un postulat cu care nu te poți tocmî*".⁶

Parafrazându-l pe Sigwart și adaptându-i ideea la cazul istoriei, am putea spune că în resorturile imanente ale acesteia stă ca un „țel” „adevărul”, pe care nu-l „tocmești” ca pe o „marfă”. „Destăinuirea acestei „științe” (fiindcă istoria este și o „destăinuire”) și care implică „voința de a gândi adevărul”, se cheamă „noemă”, adică reflexie și „normativitate”. Istoria ca știință și istoricul ca specialist nu pot abdica de la imperative de obiectivitate și corectitudine. O serie întregă de coduri și principii de etică și „civilitate” se regăsesc profund cuprinse în metodologia lui analitică, arătând că nu se poate da dreptate cu ușurință, după criterii subiective sau fără simțul realității. Leonardo da Vinci spunea pe bună dreptate că pictorul trebuie să se transpună în mintea naturii și să o înțeleagă și s-o utilizeze ca pe propria minte, iar pe aceasta s-o „naturalizeze”. La rândul său, Aristotel preciza că propozițiile sunt deopotrivă adevărate nu prin eficacitate și succes ci dacă sunt ca lucrurile și reproduc natura reală a acestora.⁷ Adevărea „la real” – scria Ath. Joja – „este singurul criteriu al adevărului și nu o utilitate, o reușită care poate fi și întâmplătoare, așa cum întâmplător e obținută o concluzie adevărată din premise false”.⁸ Și atunci, am putea spune că faptele, odată descoperite și consemnate, trebuie interpretate în consens cu propria lor „fire”, adică așa cum le-a produs timpul și „așa cum sunt ele de la originea lor”, fără a le deforma prin interpretare subiectivă și fără a le „cenzura” după cum s-ar „dori” ca ele să fie. Reflexia cercetătorului (fie el istoric, fie el sociolog) se

---

⁶ Ch. Sigwart, *Logik*, Tübingen, Verlag von Mohr, 1911, p. 11, apud Ath. Joja, *Studii de logică*, vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1966, p. 162.

⁷ Cf. Ath. Joja, *Logos și Ethos*, în vol. *Logos arhitekton*, Ed. Dacia, 1971, p. 90.

⁸ Cf. Ath. Joja, *op.cit.*, p. 80.

impune să se plaseze sub „imperativul obiectivității lucrurilor”. Într-un fel, istoria nu este numai „evidență” a faptelor și nu este nici numai o știință „ideografică”⁹, ci este și o „credință” sau, mai bine zis, „o bună credință”. Și aici credem că Dilthey avea un dram de dreptate atunci când, delimitând între „științele naturii, care explică fenomenele – de o parte, și științele umane, de altă parte, care nu pot explica, ci numai înțelege” (verstehen), relevă că acestea din urmă „înțeleg”, recurgând la trăirea fenomenelor social-umane.¹⁰ Dar, odată realizată „înțelegerea” – „verstehen” – și odată ce s-a produs o reacție mentală față de situații din mediu, se cere ca cercetătorul să se plaseze în limitele faptei exemplare. Etica lui nu poate fi decât una „probatorie” – dacă se poate spune așa – mergând consecvent până la capăt și fiind permanent sub prestația unui jurământ al „bunei credințe”. De fapt, am fi înclinați a zice că istoria ca profesie nu poate și nu trebuie să fie exercitată decât de acei oameni cu „caracter curat”, care au respect absolut față de lege și deferență față de oameni. Edmond Goblot spunea pe bună dreptate că „spiritul științific e făcut din calități extra-intelectuale, mai ales din calități morale. Prima în importanță e iubirea adevărului. Mediocritatea intelectuală nu e adesea decât o promptă resemnare la ignoranță. Ne e teamă de efort; se preferă a nu se ști, decât a se căuta a se ști; se preferă să nu se înțeleagă decât a se încerca să se înțeleagă.”¹¹

Completându-și ideea de mai sus, dar făcând o distincție semnificativă între „sinceritatea intelectuală” – într-un sens – și „iubirea adevărului” – într-un altul – logicianul francez indică anume caractere de personalitate alcătuită prin contraste negative: „Cineva”, notează el, „se acomodează ignoranței prin trândăvia spiritului, iar altul acceptă eroarea pentru că nu înțelege valoarea inestimabilă a adevărului și

---

⁹ Acest concept aparține lui Ath. Joja, *Studii de logică*, vol. IV, București, Ed. Acad. R.S.R., *op.cit.*, p. 80.

¹⁰ Cf. Ath. Joja, *op.cit.*, p. 210.

¹¹ Edmond Goblot, *Trailé de logique*, Paris, A. Colion, 1918, p. 377.

nu știe gustul acestuia. Primul este un spirit sărac, celălalt este un spirit rău.”¹²

Istoricul autentic nu poate fi nici „spirit sărac” și nici unul „rău”. Esența de valoare a ideilor sale se estimează după reguli de „adevăr și fals”¹³, precum și după „forță” și „finețe intelectuală”¹⁴. În același timp, inteligența – după același Goblot – supune toate lucrurile unor exigențe identice de ordine și de necesitate, exigențe care au nevoie de cooperare cu normele morale, îndeplinindu-se astfel cerințele unui minim de „loialitate intelectuală” față de adevăr și preîntâmpinându-se delictul de fals logic.¹⁵

În realitate însă, este vorba și de un fals nomologic, deoarece aici este și o abdicare de la „normă”, care constituie o „infrafracțiune” deontologică și – prin urmare – întreține tipul de conduită frauduloasă.

În Antichitate, delictul de gândire a aparținut în special sofștilor¹⁶, care, așa cum spunea Aristotel¹⁷, urmărind să tragă folos de pe urma credulității celor care-i ascultau și recurgând pentru aceasta la argumente abil alcătuite, tindeau în mod deliberat să creeze anumite confuzii, mai ales în rândul tineretului, și încercau să inducă în eroare

¹² „Penetrarea și aprofundarea” – nota Ed. Goblot – „sunt forme speciale ale vigorii și ale gândirii. Acestea sunt de fapt calități morale. Spiritul superficial este prea indulgent cu sine însuși. El se mulțumește cu puțin: în mod obișnuit, el se mulțumește cu ceea ce este suficient pentru a obține un efect. Aici nu este vorba de retor sau de sofist, care nu caută decât să facă iluzie; lor nu li se reproșează faptul de a fi superficiali, cum nu se poate reproșa hoțului sau asasinului lipsa delicateții. Să-i îndepărtăm pe acești scelerati ai gândirii și să nu reținem decât spiritele dotate cu minimum de loialitate intelectuală.” (*op.cit.*, p. 378)

¹³ „... valoarea ideilor” – scria Edmond Goblot – „nu poate fi estimată decât după reguli de adevăr și fals.” (*op.cit.*, p. 378)

¹⁴ *Op.cit.*, p. 379.

¹⁵ *Op.cit.*

¹⁶ Ath. Joja, *op.cit.*, p. 80.

¹⁷ Expresia aparține lui Edmond Goblot, *op.cit.*, p. 71.

auditorul, „pervertindu-l” – dacă se poate spune așa – sau încercându-i conștiința cu dificultăți de gândire. Seducțiile oratorice, precum și crezul lor suprem gravitau ineluctabil în jurul ideii de profit, indiferent de mijloacele utilizate pentru a-și realiza scopul și dincolo de dreapta judecată a minții. Sofiștii și-au luat un fel de „dispensă” de la regulile morale și au eludat fără scrupule „sistemul justului”.¹⁸ Or, așa cum releva Ath. Joja, „Idealul justiției” e de a da fiecăruia ce i se cuvine, suum cuique tribuere, fără a se lăsa influențat de prejudecăți sau a absolutiza interese și pasiuni.

Idealuri greu de atins în căutarea adevărului, dar infinit mai greu de atins în căutarea dreptății¹⁹.

Or, pentru sofiști, libertatea de gândire nu se subordona necesității adevărului obiectiv și nici nu se raporta la vreun criteriu al ordinii juste, ci se supunea exclusiv voinței subiective, și-și găsea întemeiere în scopuri de natură pecuniară. În felul acesta, sofiștii au ridicat „eul” individual la rang de „for” al deciziei, absolvindu-l de orice răspundere cu efect juridic și plasându-l în afara preceptelor morale. Ei „... supun normele logice și morale intereselor mercantile și de moment” introducând „o dezordine totală în universul logic și cel etic” și constituind un pericol atât pentru „ethos”, cât și pentru „logos”.²⁰ Ca atare, în optica sofiștilor, adevărul nici nu există²¹ sau este „subiectivitate pură”. Esența lui era dovedită de către ei prin „profit”

---

¹⁸ Ath. Joja, *Proгноза – Esența și validitatea normei morale*, în vol. *Logos Architekton*, p. 110.

¹⁹ „Sofiștii” – scria Ath. Joja – „introduceau o dialectică adeseori ruinătoare pentru intelect și un pragmatism al categoriei de adevăr.” (*Socrate contra sofiștilor*, în vol. *Logos Architekton*, p. 76)

²⁰ Ath. Joja, *op.cit.*, p. 83.

²¹ „Sofistul Lycophon” – notează Ath. Joja – „ajunsese să nege însăși posibilitatea predicăției, deci a gândirii. După părerea lui, nu poți să spui «omul e bun», ci numai «omul e om» și «bun e bun», adică simple tautologii care împiedică funcționarea gândirii.” (*op.cit.*, p. 85)

Cuprins

<i>Prefață</i>	133
<i>Cuvânt înainte</i>	137
<i>Introducere</i>	149
PARTEA ÎNTÂI	165
Capitolul I	167
1. EPOCA CLASICĂ A GRECIEI ANTICE	167
2. EPOCA ELENISTICĂ	183
Capitolul II. CUCERIRILE ROMEI ȘI ALTERAREA MORAVURILOR ȘI A CREDINȚELOR	191
Capitolul III. DE LA CETATE LA IMPERIU	209
Capitolul IV. EVOLUȚIA RELIGIOASĂ ȘI MORALĂ A ROMEI	229
Capitolul V. CREȘTINISMUL ȘI REDRESAREA MORAVURILOR	259

Capitolul VI. GENEZA DOCTRINEI CREȘTINE	283
Capitolul VII. CONVERTIREA IMPERIULUI ROMAN ȘI PRĂBUȘIREA SA	289
PARTEA A DOUA	323
ANALOGII ȘI PROSPECTIUNI	325
Capitolul I. DE LA IMPERIU LA CETĂȚILE FEUDALE	333
1. Bazele Universalismului	337
2. Feudalitatea și formarea provinciilor și a orașelor	341
Capitolul II. AVÂNTUL ORAȘELOR ȘI LIGA HANSEATICĂ	363
&1. Prima Renaștere. – Civilizația orașelor	370
&2. Disoluția ideologiilor feudale	380
Capitolul III. DECLINUL FEUDALITĂȚII ȘI ZORII TIMPURILOR MODERNE	383
Capitolul IV. EPOCA MODERNĂ ȘI MONARHIILE NAȚIONALE	399
& 1. Unificarea istorico-socială pe plan național	400
&2 Unificarea istorico-socială în plan supra-național	412
PARTEA A TREIA	435
Capitolul I. EVOLUȚIE ECONOMICĂ	437
&1. De la naționalism la internaționalism economic	437
& 2. Evoluția economică și clasele sociale	447

Capitolul II. DISOLUȚIA POLITICĂ	467
Capitolul III. DISOLUȚIA JURIDICĂ	481
Capitolul IV. EVOLUȚIA RELIGIOASĂ, EFECT AL EVOLUȚIEI SOCIALE ȘI ECONOMICE	491
&1. Interdependența formelor politico-economice și ideologice	491
& 2. Disoluția monoteismului creștin	499
& 3. Politeism național, Păgânism raționalist	516
Capitolul V. DISOLUȚIA LITERARĂ ȘI ARTISTICĂ	541
Capitolul VI. DISOLUȚIA DOGMATISMULUI ȘTIINȚEI	569
Capitolul VII. DISOLUȚIE FILOSOFICĂ	589
Capitolul VIII. DISOLUȚIA MORALĂ	613
Capitolul IX. NEO-CREȘTINISMUL ȘI SOCIETATEA NAȚIUNILOR	631
CONCLUZIE	683